

Жінка-УКРАЇНКА

Листопад 1, 1997 — perohanych

Приворотне чар - зілля української етнології – у вінок пам'яті Володимирові Гнатюку (1871-1926)

«Минуле нашого народу – не з дому, а додому. Насамперед нам треба пізнати досконало давні традиції, а потім на їх основі творити щось нове і збагачувати те, що маємо».

Володимир Гнатюк

6 жовтня 2016 р. минуло 90 років як пішов за світи Володимир Михайлович Гнатюк – видатний український вчений, представник когорти визначних діячів європейської культури XIX, першої чверті XX ст., що гідно репрезентували вітчизняну гуманітарну думку в світі й залишили по собі величезну кількість безцінних наукових досліджень й матеріалів, які необхідно вивчити та належно оцінити ще не одному поколінню. Він перший поставив українську фольклористику на наукові рейки, тісно пов'язавши її з етнографією, мовознавством, літературознавством, виступив як представник порівняльно - історичного методу в народній творчості.

Людина енциклопедичних знань, невтомний збирач фольклорних скарбів, він намагався досягнути весь україномовний ареал на етнографічних територіях Галичини, Буковини, Закарпаття, Східної Словаччини, Південної Угорщини, Наддніпрянської України, Кубані; велику увагу приділив фольклору слов'янських народів – білорусів, росіян, поляків, чехів, словаків, болгар, сербів, хорватів, українських емігрантів у США, Канаді, Бразилії. Особлива заслуга В. Гнатюка у вивченні і популяризації фольклорно - етнографічних надбань югославських русинів – він врятував цю давню гілку українського етносу від повної угорської асиміляції, ввівши їх усну словесність в контекст традиційної культури нашого народу. Масштаби наукової і громадської діяльності вченого вражають. Талановитий публіцист лексикограф, перекладач, видавець критик, редактор, історик суспільно-політичної думки – таким постає перед нами справжній Велет Духу, який за своє коротке життя встиг зробити більше, ніж цілий штат науковців. А прожив Володимир Гнатюк лише 55 років. За 30 років наукової видавничої діяльності опублікував близько тисячі різних за жанрами праць. До духовної скарбниці загальнослов'янської етнології увійшли такі його дослідження, як: **«Галицько - руські народні легенди»** у двох томах, **«Етнографічні матеріали з Угорської Русі»** в шести томах, **«Колядки і Щедрівки»** у двох томах, **«Гаївки»**, **«Народні оповідання про опришків»**, **«Українські народні байки»** у трьох томах, **«Галицько - руські анекдоти»**, **«Знадоби до галицько - української демонології»** і ще, ще, ще – відредаговані та видані з коментарем у 60 - ти томах «Етнографічного збірника» і «Матеріалів до української етнології». В архіві дослідника зберігається понад 25 тис. аркушів самих лише фольклорних текстів, хоча значна частина зібрання загинула під час Першої світової війни. Даремно усе багатство перераховувати, бо тут ще величезна кількість статей, рецензій, нарисів, неоціненний епістолярний та журналістський набуток з різних проблем й галузей знань. Все це дивує і радує, але водночас стає сумно від того, що ця непідйомна золота скриня народного розуму, мудрості й людської пам'яті зачинена для багатьох, а її коштовний вміст залишається бібліографічним раритетом.

Народився Володимир Гнатюк 9 травня 1871 р. в селі Велеснів на Тернопільщині у багатодітній родині, де шанували народну поезію і легенди. Вже у п'ять років вмів читати, і, маючи феноменальну пам'ять, раз почути пісню чи казку міг повторити й через кілька місяців. Навчаючись у Бучацькій, потім Станіславській гімназії, мав рукописну збірку, що нараховувала понад 500 мелодій. Поступивши 1894 р. на філософський факультет Львівського університету, знайомиться з Іваном Франком, міцна дружба з яким тривала усе життя. Під його впливом він із збирача - аматора стає професійним фольклористом, активно долучається до науково - літературної праці і громадської діяльності. 1896 р. з'являється перша фольклористична праця В. Гнатюка **«Лірники. Лірницькі пісні, молитви і таке ін. про лірників повіту Бучацького»**, надрукована в «Етнографічному збірнику», т. II., високу оцінку якій дали його побратим Іван Франко, а пізніше – відомий музикознавець і композитор Філарет Колеса. Впродовж 1895 - 1903 рр. Володимир Михайлович проводив величезну експедиційну роботу в Закарпатській Україні та Угорській Русі (це – Пряшівщина у Словаччині і Воеводина у колишній Югославії), де було чимало українських колоній, відкриваючи для науки цей майже не досліджений край. Паралельно з подорожами за Карпати, Гнатюк збирає фольклор у Галичині та здійснює керівництво записувачами - кореспондентами на всій етнографічній території України. Носіїв фольклорної традиції добирав дуже уважно, поважав їхню індивідуальність, розуміючи, що кожен з них акумулює колективний досвід, але разом з тим є оригінальним інтерпретатором і редактором твору. *«Кожному фольклористові відомо, – говорив Гнатюк, – що десять оповідачів, оповідаючи ту саму річ, оповідають її відмінно бодай у дечім».* Він категорично виступав проти свідчень окремих тогочасних «знавців» про загибель й «псування» народних пісень і доводив своїми працями про закономірні зміни в пісенному репертуарі народних виконавців: *«Очевидно, що деякі пісні забуваються, виходять з народного репертуару і пропадають раз на все для науки, але се природна їх конечність, яка повторюється не лише у нас, але у всіх народів, і не лише з піснями, але з усіма витворами людського духу й думки. Та по них не лишається порожній, не заповнений нічим простір, але творяться і нові пісні, йдуть в обіг, вигладжуються, ошліфовуються і стають нарешті такими, що не мають чого стидатися своїх попередників».*

М. Коцюбинський, І. Франко, В. Гнатюк
Львів, 1905 р.

Прагнучи поставити фольклористику на наукову основу, Гнатюк разом з Франком уклали програму «В справі збирання етнографічних матеріалів», у якій пояснювали, що і як необхідно фіксувати, систематизувати; розуміти фольклор *«не як пережиток старовини, не як мертву, застиглу й відтворювану механічно традицію минулого, а як животворний процес, що розвивається в надрах народних виконавців і не згасає ніколи»*. Науковий доробок В. М. Гнатюка, як і вся його діяльність ще за життя були високо оцінені сучасниками. 1902 р. його обирають членом - кореспондентом Російської Академії Наук у Петербурзі, 1918 р. – почесним членом (бо не забажав переїжджати зі Львова до Києва), а 1924 р. – вже дійсним членом Всеукраїнської Академії Наук; він також член багатьох європейських інституцій і громадських організацій. З 1899 р. – секретар Наукового Товариства ім. Т. Шевченка; з 1901 р. – секретар, а з 1916 р. – голова Етнографічної Комісії НТШ; з 1900 р. – редактор всіх її видань; співредактор «Літературно - Наукового Вісника» (1896 - 1906 рр.); на початку 20 - х рр. – директор «Української Видавничої Спілки у Львові». І все це одна людина, яку Іван Франко назвав *«феноменально щасливим збирачем всякого етнографічного матеріалу, якому з наших давніших збирачів, мабуть, не дорівнював ні один»*.

Важко порахувати, скільки сіл і містечок об'їздив і обійшов, з скількома талановитими музикантами, співачками здружився, записуючи безцінні народні скарби. Та свої найщасливіші дні провів Володимир Гнатюк у мальовничому гірському куточку – селі Криворівні – справжній колісці духовності українців, яку влучно називають «гуцульськими Атенами». Щоліта лікувався тут від важкої хвороби легенів, напружено працював, спілкувався з друзями, які навідувалися до нього. Серед них були Михайло Грушевський, Іван Франко, Гнат Хоткевич, Хведір Вовк, Василь Доманицький, Леся Українка, Климент Квітка, Федір Красицький, Микола Лисенко та багато інших відомих людей. Після тривалого листування й кількаразового запрошення, 1910 року тут, нарешті, відбулася зустріч і з Михайлом Коцюбинським. Етнограф намалював письменнику маршрут подорожей Карпатами, підібрав необхідну літературу для знайомства з краєм, зокрема шеститомник Володимира Шухевича «Гуцульщина». Михайло Михайлович був у захопленні від пісень, легенд, переказів, побуту гуцулів, від казкової гірської природи, *«чистої, свіжої, настільки своєрідної й гарної, що почуваш себе перенесеним у якийсь неясний, невідомий світ»*. Через рік повість обсягом 50 сторінок під назвою «Тіні забутих предків» була закінчена і 1912 р. опублікована у львівському «Літературно - науковому віснику». Задуму продовжити поетичну оповідь з життя мешканців гір, з народними віруваннями, фантастичними образами, вишуканою місцевою говіркою, ароматом самобутнього фольклору, на жаль, не довелося здійснитися. Вже важко хворий Коцюбинський з болем писав Гнатюку: *«Пора вже настала обертатися у дерево або в гори. Що ж, і то добре, шкода тільки гуцульського матеріалу, бо дурно загине»*. Не загинув, а, навпаки, отримав друге життя, яке через 54 роки вдихнув у нього такий же геніальний, як і український класик, кінорежисер грузинсько - вірменського походження – Сергій Параджанов. Кіношедевр з тією ж назвою здобув світову славу, хоча й мав нелегку долю – довгі роки був під заборобою. Та одразу після першого перегляду в кінотеатрі «Україна» у вересні 1964 р. ця стрічка стала каталізатором до пробудження національної свідомості, бо почалися арешти інтелігенції, прийшов час прозріння і потреба відповісти на запитання: «Хто ми є, чий батьків діти?». Це покликана була зробити українська інтелектуальна еліта.

Володимир Гнатюк закохався в Гуцульщину, її фольклор і особливо у коломийки – справжні музичні перлини, про які писав: *«Коломийка – витвір народного генія... Вона торкається проявів життя чоловіка у всіх його порах: вона втискується всюди за чоловіком, для неї нема нічого тайного, звідти в ній висловлена і радість, і горе, і утіха, і жаль. Звідти вона дихає повагою й жартом, звідти в неї гумор і сатира, іронія і таке інше...»*. Зібравши понад тисячу творів «короткого ядерного стилю» в селах Косівського, Бучацького, Монастирського, Старосамбірського, Стрийського, Надвірнянського повітів, Гнатюк зробив наукову редакцію текстів і видав три книги «Коломийок» (1905 - 1907). В одній з цих книжок, надрукованої 1906 року в НТШ ім. Т. Г. Шевченка у Львові, буковинський студент - медик Володимир Івасюк вже у 60 - х рр. XX ст. натрапив на такі рядки:

*«Назбирала троезілля, червону рутоньку,
Та схотіла зчарувати мене, сиротоньку».*

Майже три роки образ карпатської квітки не давав спокою 18 - річному юнакові, у творчому доробку якого було вже з десяток популярних пісень. Його батько, письменник Михайло Григорович Івасюк, писав у книзі «Монолог перед обличчям сина»: *«Володя мандрував селами, особливо гірськими, шукав ключ до розуміння таємничого поняття, в якому відчував живильний подих поезії, вібрацію пісні. На Косівщині знайшов новий варіант коломийки про червону руту, а на Путильщині, в Розтоках, записав легенду про загадкове чар - зілля, яке постає в народних переказах символом чистого й вічного кохання».* 13 вересня 1970 року, в Чернівцях, на Театральній площі відбулася телетрансляція на Україну нових творів композитора «Водограй» і «Червона рута». З того осіннього дня почалася триумфальна хода його пісень планетою – через простір і час, крізь душі мільйонів людей, яка триває й досі, хоча автора немає з нами з вікопомного травня 1979 року. І був ще один (знову у вересні!) космічний вибух, що освітив молодим українським виконавцям звитяжний шлях у майбутнє. Восени 1989 року, через десять років після трагічної загибелі В. Івасюка (точніше, вбивства, яке до цього часу не розкрито), на Буковині відбувся перший фестиваль української сучасної пісні та популярної музики «Червона Рута». Це був справжній «Великдень української пісні», тобто воскресіння національного мелосу, мови, фольклору і повернення імені Івасюка та його творів, на які, як і на фільм Сергія Параджанова, влада намагалася накласти «табу». Але такі шедеври, як і чарівна квітка, що цвіте раз на десять років, не в'януть, а проростають любов'ю народу до своїх геніальних творців. І ще варто звернути увагу на цікавий збіг – ім'я та по - батькові Гнатюка й Івасюка однакові. Відомо, що існують дивні часові паралелі, закономірність яких важко пояснити. Думаю, що цей майже містичний зв'язок епох, подій і людських долі не був випадковим, а визначений якоюсь вищою силою. Можливо.

Помер вчений у Львові 6 жовтня 1926 р. і похований на Личаківському цвинтарі – неподалік Івана Франка, Івана Вагилевича, Соломії Крушельницької, Станіслава Людкевича, Маркіяна Шашкевича. Дочка Олександра, яка жила у Франції, вже по війні, з великими труднощами переслала в Україну безцінні матеріали з архіву батька, які, на жаль, майже всі були втрачені; до 100 - річчя встановила на його могилі чудовий пам'ятник. Ім'я Володимира Михайловича присвоєно Тернопільському національному педагогічному університету, увічнено у назвах вулиць, у селі Велеснів в 1969 р. відкрито обласний етнографічно - меморіальний музей.

Володимира Гнатюка я відкрила для себе ще наприкінці 50 - х рр. мин. стол., коли навчалася у Ніжинському державному педінституті ім. М. Гоґоля (нині університет), і в бібліотеці, що славилася на той час, як одна з кращих вузівських книгозбірень в Україні, вперше познайомилася з унікальним виданням – **«Знадоби до української демонології»** (1912), яке мене буквально приголомшило. Відкрився дивний світ дохристиянських вірувань наших предків, їх уявлень про здавалося б неіснуючі, але у свідомості простого люду укорінені образи і сюжети про одухотворені природні й побутові явища, про чарівні істоти: домовиків, русалок, відьом, вовкулаків і т. ін. А розповіді були такі правдиві, написані чудовою українською мовою, з подробицями і яскравими характеристиками персонажів, що не можна було не вірити авторові, коли він, наприклад, написав: *«За життя чоловіка душа тримається його постійно. Покидає його лише у сні. Коли чоловік спить, а йому сниться, що він перебуває десь далеко від свого місця, то його душа дійсно є там, а тіло лежить там, де чоловік ліг спати»* і т. д.

Пізніше, готуючи тематичні радіопередачі, а також народознавчі вечори, фольклорні програми на фестивалях, неодноразово зверталася до Гнаткових записів народної творчості і використовувала їх у своїх сценаріях та постановках. У його томі «Гаївки» мене «заінтригували» забуті великодні величальні пісні «риндзівки», що виконуються на другий і третій день свята. В центрі уваги вченого, насамперед, була календарно - обрядова поезія. Одним з реліктових явищ весняного обрядового циклу на Галичині є риндзівки. Гнатюк першим відкрив їх як окремий жанр і зробив об'єктом наукового вивчення. Він зустрів їх лише на Львівщині, у Яворівському повіті, й цікаво описав, як хлопці віншують ними дівчат і молодичь, «приходячи уночі громадою з 20 - 30 чоловік та одним музикою і співають під вікном усі в один голос пісні, подібні до колядок, але з великоднім приспівом: «Же Христос, же Воскрес, же воістину Воскрес!» Дівчина виносить за поріг кілька писанок, а гурт іде далі й під вікном другої співає ту саму або іншу риндзівку». Тоді вірилося – таїнство звичаїв та обрядів пращурів, як приворотне зілля, що лікує від безпам'ятства й бездуховності, наверне до свого рідного, українського тих, хто збився на чужі манівці, і воскресне Україна, як воскресла природа на Великдень кожної весни. Та не все так сталося, як гадалося. Минули роки, вже перестало існувати чимало прекрасних гуртів, відійшли у кращий світ деякі талановиті носії регіональної традиції. Але живе фольклор й буде жити – той, що збирав Володимир Гнатюк, у виконанні молодіжних і дитячих гуртів, а також у видозмінених варіантах текстів й мелодій. Бо, як зазначав вчений, *«в народній поезії нема ніколи застою...»*. І що *«цілковитий загин народної поезії означав би й загин народа»*.

Повертаючись до подій не такого вже й далекого минулого, принагідно варто згадати, що 1987 р. на Тернопільщині був запроваджений обласний конкурс виконавців фольклору, кращих традицій, народних обрядів та звичаїв на здобуття премії імені В. М. Гнатюка. Він сприяв поширенню аутентичних форм народного співу і музикування, появи самобутніх гуртків й солістів, відкрив широку панораму жанрового розмаїття календарно - обрядового репертуару, етнографічних строїв, без чого неможливий цілісний правдивий образ українського буття. Це був спалах відродження народної культури на теренах Західного Поділля, освячений іменем славетного земляка. Після того чимало яскравих колективів стали відомими за межами області, запрошувалися для участі у міжнародних конкурсах і фестивалях фольклору, отримували на них високі нагороди, виступали на престижних сценах столиці, в концертах і творчих звітах у Палаці «Україна».

Для підтримки і популяризації досягнень у народознавстві і етнології Міністерством культури України встановлено щорічну премію імені В. М. Гнатюка «За збереження та охорону нематеріальної культурної спадщини». Премія присуджується щорічно з 2006 р. фольклористам, етнографам, дослідникам, науковцям, збирачам – ентузіастам, фольклорним колективам, солістам (вокалістам, інструменталістам, танцюристам), майстрам – викладачам та керівникам дитячих творчих шкіл народних художніх промислів), які своєю діяльністю сприяють втіленню, фіксації, збереженню та популяризації етнокультурної спадщини і регіональних особливостей українського народу.

У науковій і творчій спадщині Великого Українця є ще чимало непрочитаних сторінок. Значна частина його зібрання залишається й понині неопрацьованою і невикористаною – вона знаходиться у рукописних фондах наукових бібліотек, музеїв, в першопублікаціях, важкодоступних для тих, хто цікавиться його працями. Доробок вченого – це незорана цілина величезних пластів етнології, фольклористики, лінгвістики, літературознавства та ін. Є над чим працювати, є кого відзначати. Сподіваюся – достойники у нас ще не перевелися. Сьогодні, після багатьох років забуття, коли ім'я та праці В. М. Гнатюка замовчувалися й заборонялися, ми у величезному боргу перед славним Сином України, без неоціненого надбання якого неможливо досягнути усього обширу духовності нашого народу.

Ольга РУТКОВСЬКА

Рутковська Ольга

Користувачька угода.